

MASROP E-Dergi

-Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi-

Prof. Dr. MÜKERREM

USMAN ANABOLU

ANILSINA

(Ayrıbasım / Offprint)

MASROP E-Dergi
Cilt 15.1

Nisan 2021

Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi
MASROP E-Dergi

E-Journal Common Platform of Architects, Archaeologists, Art Historians and Conservator-Restorers

MASROP E Dergi Ulusal Hakemli bir elektronik dergidir

MASROP E Dergi is a National Refereed Journal

Türkçe olarak yılda 2 sayı (Nisan ve Kasım) yayınlanır
Published in Turkish annually in two issues (April and November)

Elektronik Site Sorumlusu / Web and Graphic Design

Selçuk Öztürk

E-Dergi Tasarım / E-Journal Design

Öğr. Gör. (MA) Ceren Baykan (TÜ); Prof. Dr. Daniş Baykan (TÜ)

Posta Adresi / Address

Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, I. Bina, Kat 1, oda nu.: 106, Klasik Arkeoloji Laboratuvarı, Güllapoğlu Yerleşkesi
22030, Merkez / Edirne

Telefon / Phone

0-284-235 95 27 Dâhili: 1202

E-posta Adresi / E-mail

masrop.e.dergi@gmail.com

İnternet Adresi / Web Address

<http://www.masrop.org>
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/masrop>

ISSN: 1307-4008

Ön Kapak Tasarım

Ceren Baykan (TÜ)

Cilt 15 Sayı 1 NİSAN 2021

Yayımlanan makalelerin yayın hakkı saklıdır. MASROP E-Dergi’de yer alan makaleler (tekil veya toplu şekilde) basılı olarak çoğaltılamaz veya yayımlandığı sitelerden indirilerek, ticari veya başka bir amaçla dijital platformlarda paylaşamaz. **Yayın etiği açısından yazarların (indirdiği pdf dosyayı doğrudan yüklemesi değil),** personel sayfalarında ve *academia.edu* ve *researchgate.net* gibi açık akademik veri tabanlarında **makalesinin yayımlandığı sayfanın uzantısını yüklenerek dosya ulaşımı vermesi uygundur.** Bilimsel yayınlarda kaynak gösterilerek alıntı halinde kısmi kullanımlar mümkün olmakla birlikte görsellerinin başka yayında kullanımı makale yazarının, görsel sahibinin özel iznine bağlıdır. Makalelerin yazın ve görsel içeriğinin etik ve yasal sorumluluğu yazar(lar)ına aittir. MASROP E-Dergi makalelerinin görselleri aksi belirtilmediği ve kaynak gösterilmediği sürece makalenin yazarına aittir.

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Daniş Baykan (TÜ) *Editör*
Dr. Ergün Karaca (TÜ) *Yardımcı Editör*
Ceren Baykan (TÜ) *Yayın Editörü*
Uğur Alanyurt (MSGSÜ) *Yardımcı Yayın Editörü*

Onursal Yayın Kurulu / Honorary Editorial Board

Oktay Ekinci Onursal Başkan / *Honorary Chief Editor (Vefat 2013)*
Prof. Dr. Belkıs Dinçol (İÜ emekli)
Prof. Dr. Turan Efe (Şeyh Edebalı Ü emekli)
Prof. Dr. Mehmet Özdoğan (İÜ emekli)
Prof. Dr. Nuran Şahin (Ege Ü emekli)
Prof. Dr. Elif Tül Tulunay (İÜ emekli)
Dr. Işık Şahin (TÜ emekli)
Dr. Aksel Tibet (İFEA İstanbul / Vefat 2019)

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Daniş Baykan (TÜ) - *Antik Çağ Arkeolojisi Alan Editörü*
Prof. Dr. Ayla Sevim Erol (Ankara Ü) - *Antropoloji Alan Editörü*
Prof. Dr. Gülgün Yılmaz (TÜ) - *Sanat Tarihi Alan Editörü*
Doç. Dr. Atilla Batmaz (Ege Ü) - *Önasya Arkeolojisi Alan Editörü*
Doç. Dr. Emma Louise Baysal (Ankara Ü) - *İngilizce Dil Editörü*
Doç. Dr. Hasan Peker (İÜ) - *Hititoloji Alan Editörü*
Doç. Dr. Fatma Banu Uçar Çakan (İÜ) - *Koruma Onarım Alan Editörü*
Dr. Nil Orbeyi (MSGSÜ) - *Mimarlık Alan Editörü*
Dr. Alper Yener Yavuz (Mehmet Akif Ersoy Ü) - *Paleoantropoloji Alan Editörü*

Hakem Danışma Kurulu / Advisory Board

Unvan (Prof.; Doç.; Dr.) ve soyadı alfabetik / *Title and surname, alphabetic*

Prof. Dr. Serdar Aybek (Celal Bayar Ü)
 Prof. Dr. Asnu Bilban Yalçın (İÜ)
 Prof. Dr. Sedef Çokay Kepçe (İÜ)
 Prof. Dr. Ayla Sevim Erol (Ankara Ü)
 Prof. Dr. Timur Gültekin (Ankara Ü)
 Prof. Dr. Gül Işın (Akdeniz Ü)
 Prof. Dr. Necmi Karul (İÜ)
 Prof. Dr. Sevgi Lökçe (Atılım Ü)
 Prof. Dr. Gürcan Polat (Ege Ü)
 Prof. Dr. Gülsün Umurtak (İÜ)
 Prof. Dr. Gülgün Yılmaz (TÜ)

Prof. Dr. Daniş Baykan
 Prof. Dr. Demet Binan (MSGSÜ)
 Prof. Dr. Serra Durugönül (Mersin Ü)
 Prof. Dr. Bekir Eskici (Gazi Ü)
 Prof. Dr. Gül Gürtekin Demir (Ege Ü)
 Prof. Dr. Kaan İren (Muğla Sıtkı Koçman Ü)
 Prof. Dr. Zeynep Koçel Erdem (MSGSÜ)
 Prof. Dr. M. Sacit Pekak (Hacettepe Ü)
 Prof. Dr. Hamdi Şahin (İÜ)
 Prof. Dr. Ahmet Yaraş (TÜ)

Doç. Dr. Selim Ferruh Adalı (Ankara Sosyal Bilimler Ü)
 Doç. Dr. N. Çiçek Akçıl Harmankaya (İÜ)
 Doç. Dr. Atilla Batmaz (Ege Ü)
 Doç. Dr. Adnan Baysal (Ankara Ü)
 Doç. Dr. Özgü Çömezoğlu Uzbek (İÜ)
 Doç. Dr. Yeşim Doğan (Ankara Ü)
 Doç. Dr. Kenan Eren (MSGSÜ)
 Doç. Dr. Aliye Erol Özdzibay (İÜ)
 Doç. Dr. İlkan Hasdağlı (TÜ)
 Doç. Dr. Semiha Kartal (TÜ)
 Doç. Dr. Aşkı Özdizbay (İÜ)
 Doç. Dr. Hasan Peker (İÜ)
 Doç. Dr. Deniz Sarı (Bilecik Şeyh Edebali Ü)
 Doç. Dr. Ayça Tiryaki (İÜ)
 Doç. Dr. Murat Türkteki (Şeyh Edebali Ü)
 Doç. Dr. Derya Yalçıklı (Çanakkale 18 Mart Ü)

Doç. Dr. Sennur Akansel (TÜ)
 Doç. Dr. Çiler Altınbilek Algül (İÜ)
 Doç. Dr. Emma Louise Baysal (Ankara Ü)
 Doç. Dr. Yener Bektaş (Ahi Evran Ü)
 Doç. Dr. Arzu Demirel (Mehmet Akif Ersoy Ü)
 Doç. Dr. Emre Erdan (AMÜ)
 Doç. Dr. Melda Ermiş (İÜ)
 Doç. Dr. Lale Doğer (Ege Ü)
 Doç. Dr. Hatice Kalkan (Tekirdağ N. Kemal Ü)
 Doç. Dr. Dinçer Savaş Lenger (Akdeniz Ü)
 Doç. Dr. Hüseyin Sami Öztürk (Marmara Ü)
 Doç. Dr. Müjde Peker (İÜ)
 Doç. Dr. Nazire Papatya Seçkin (MSGSÜ)
 Doç. Dr. Özgür Turak (İÜ)
 Doç. Dr. Fatma Banu Uçar Çakan (İÜ)
 Doç. Dr. Aslıhan Yurtsever Beyazıt (İÜ)

Dr. Ahmet İhsan Aytek (Mehmet Akif Ersoy Ü)
 Dr. Baki Demirtaş (TÜ)
 Dr. Öznur Gülhan (Ankara Ü)
 Dr. Burcu Kırmızı (MSGSÜ)
 Dr. Nil Orbeyi (MSGSÜ)
 Dr. Serdar Mayda (Ege Ü)
 Dr. Hüseyin Murat Özgen (MSGSÜ)
 Dr. Alper Yener Yavuz (Mehmet Akif Ersoy Ü)
 Dr. Nalan Damla Yılmaz Usta (S. Demirel Ü)

Dr. Mustafa Bilgin (Afyon Kocatepe Ü)
 Dr. Cevdet Merih Ereğ (Gazi Ü)
 Dr. Gökhan Kağmıcı (Uşak Ü)
 Dr. Hüseyin Köker (Süleyman Demirel Ü)
 Dr. Ergün Karaca
 Dr. Alptekin Oransay (Anadolu Ü)
 Dr. Feyzullah Şahin (İzmir Demokrasi Ü)
 Dr. Fuat Yılmaz (TÜ)
 Dr. S. Melike Zeren Hasdağlı (TÜ)

MASROP E-Dergi

Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi

Cilt 15 Sayı 1 Nisan 2021 Hakemleri

Doç. Dr. N. Çiçek Akçıl Harmankaya (İÜ)

Doç. Dr. Emre Erdan (AMÜ)

Doç. Dr. Kenan Eren (MSGSÜ)

Doç. Dr. Dinçer Savaş Lenger (Akdeniz Ü)

Doç. Dr. Aşkım Özdizbay (İÜ)

Doç. Dr. Müjde Peker (İÜ)

Doç. Dr. Özgür Turak (İÜ)

Dr. Baki Demirtaş (TÜ)

Dr. Feyzullah Şahin (İzmir Demokrasi Ü)

Dr. Alper Yener Yavuz (Mehmet Akif Ersoy Ü)

Dr. Fuat Yılmaz (TÜ)

İçindekiler

MASROP E-Dergi Künye	ii
MASROP E-Dergi Yayın Kurulu / <i>Editorial Board</i>	iii
MASROP E-Dergi Hakem Danışma Kurulu / <i>Advisory Board</i>	iv
Sayı Hakemleri	v
İçindekiler	vi
Editörden	vii
Haber / İthaf	
Danış Baykan Prof. Dr. Mürkerrem Usman Anabolu'nun vefatı	1-4
Araştırma Makalesi	
Didem Baş Edirne Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Metal Buluntu <i>A Group of Metal Finds from The Edirne Archeology Museum</i>	5-40
İlkay Gizem Önem Türkçe Terminolojide Rektagonal Teriminin Hatalı Kullanımı <i>Misuse of The Term Rectagonal in Turkish Terminology</i>	41-61
Derleme Makale	
Beste Şenoğlu Fenerci Eskiçağ'da Bal <i>Honey in the ancient world</i>	62-74

Editörden

Dergimizin 2021 Nisan sayısını anısına ithaf ettiğimiz Sayın Prof. Dr. Mükerrerem Usman Anabolu'nun vefatı haberinin ardından “Edirne Arkeoloji Müzesi’nden Bir Grup Metal Buluntu” ve “Türkçe Terminolojide Rektagonal Teriminin Hatalı Kullanımı” başlıklı iki araştırma makalesi ve “Eskiçağ’da Bal” başlıklı derleme okuyucularımıza sunulmuştur.

MASROP E-Dergi’de yayınlanan araştırma makaleleri ve derleme yazıları haricinde önüzdeki sayılardan itibaren, ilgili alanlardaki haberler, kitap sempozyum tanıtımları, termioloji tartışmaları, kısa görüş yazıları gibi hakem süreçlerine tabi olmayacak teknik not yazımının arttırılması öngörülmektedir. Günümüz akademik dergilerinde yayınlanarak ilgili bilim dalları için gelişim yönünde olumlu sonuçlar veren teknik not yazarlığının ülkemizde eksikliği hissedilmektedir. Basım maliyetleri ve dergi sınırlandırmaları nedeniyle bu yükün dijital yayın yapan dergiler tarafından hafifletilmesi daha akılcıl olacaktır. Bu nedenle MASROP E-Dergi kapsamındaki antropoloji, arkeoloji, arkeometri, epigrafi, filoloji, sanat tarihi, koruma / onarım, mimarlık tarihi, müzecilik, Eskiçağ tarihi, Hititoloji, Sümeroloji, Latin dili ve edebiyatı, Yunan dili ve edebiyatı, arkeometalürji, arkeozooloji, arkeobotanik, Geç Antik Çağ sanatı, Osmanlı sanatı, nümizmatik gibi alanlarda ve bunlarla ilgili veya ilişkili yardımcı konular hakkında teknik not yazılarının yayımına başlanacaktır. Bahsedilen teknik not kapsamında yayın değerlendirme ve eleştirileri, düzeltme yazıları, yayın eleştirileri, saptamalar, vaka takdimleri, proje takdim ve çağrılar ve diğer tüm akademik tartışmalar yer alabilecektir. Makaleler haricinde bu yönde de yazılar değerlendirmeye alınacaktır, ön değerlendirme sonrasında (hakem sürecine tabi tutulmadan) yayımlanabilecektir.

Academic Search Complete, EBSCO, Academic Journal Index, WorldCat ve ASOS gibi alan indekslerinde taranmakta olan ve “Alan İndeksleri Tarfindan Taranan Ulusal Hakemli Dergi” konumundaki dergimiz Dergipark (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/masrop>) ve ana siteden (<http://masrop.org/>) eş zamanlı yayımlanmaya devam edecektir. Geçtiğimiz sayıdan itibaren uygulanmaya başlanan “Alan Editörlüğü” konusunda dergimiz kapsamında değerlendirilen konularda, hali hazırda Alan Editörü belirlenmemiş dallar için akademisyenlerimizden gelecek tekliflere açık olduğumuzu belirterek, derginin işleyiş ve Nisan 2021 sayısı sürecine katkı sağlayan tüm çalışma arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Herkese akademik tartışmanın rahatça yapılabilirdiği sağlıklı yarınlar diliyorum.

Prof. Dr. Daniş Baykan
Edirne / Nisan 2021

Türkçe Terminolojide *Rektagonal* Teriminin Hatalı Kullanımı *Misuse of The Term Rectagonal in Turkish Terminology*

İlkay Gizem ÖNEM¹

Öz

Bu çalışma ile Türkçe terminolojide, genellikle taş duvarlarda dikdörtgen kesme taşlar yerine kullanılan *rektagonal* kelimesinin, dilde hatalı kullanımına dikkat çekmek amaçlanmıştır. Türkçede en erken kullanımı E. Akurgal’ın yayınlarında karşımıza çıkan bu terimin gerek yazım biçiminin gerekse tanımının netleştirilemediği görülmektedir. Bu nedenle kelimenin ortaya çıkışından günümüze süregelen kullanımı antik ve modern kaynaklar üzerinden izlenmiş, buna bağlı olarak Antik Yunanca ve Latince de dikdörtgen kelimesini karşılayan terimler araştırılmıştır. Literatür taraması sonucunda *rektagonale* seçenek olabilecek Yunanca *orthogonios*, *tetragonos* veya Latince *quadratum*, *quadrangulum*, *rectangulum* gibi ifadeler bulunmuştur. Ancak bu terimler tek başına dikdörtgen ya da dörtgen kesme taşı karşılamamakta ve antik kaynaklarda bazen bir sıfat bazen de isim tamlaması olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Dolayısıyla bu makalede konuya ilişkin sorunlar, dil bilgisi ve filoloji çalışmaları tartışılarak, *rektagonal* yerine kullanılabilir öneriler sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Arkeoloji, terminoloji, *rektagonal*, *isodomum*, dikdörtgen.

Abstract

This study aims to draw attention to the misuse of the word rectagonal, which is generally used for rectangular ashlar blocks in stone walls in Turkish terminology. The earliest usage of this term appears in the publications of E. Akurgal, and it seems that both the spelling and the definition are unclear. For this reason, the origin of the word rectagonal are explored within ancient and modern sources for equivalent examples, and also the word rectangle, which is related to this term, is researched in Ancient Greek and Latin scripts. In the results of the literature search, expressions such as orthogonios, and tetragonos in Ancient Greek, or quadratum, quadrangulum, rectangulum in Latin were found as alternatives for rectagonal. However, these terms do not solely correspond to rectangular or rectangular ashlar blocks, and in ancient sources, they appear as adjectives and sometimes as noun phrases. Therefore, in this paper, problems related to this subject, grammar and philological studies will be discussed and suggestions that can be used instead of rectagonal will be presented.

Keywords: Archaeology, terminology, *rectagonal*, *isodomum*, *rectangular*.

¹ İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi; e-posta: ilkaygizem@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-4643-1389.

Giriş

Amacı insanı anlamaya çalışan sosyal bilimlerin her dalında olduğu gibi arkeolojide de gözlem, veri toplama, ölçümlene gibi yöntemler kullanılmaktadır. Bu yöntemler aracılığıyla elde edilen sonuçlar, bilimsel yayınlarla tarihe kaydedilir. Şüphesiz, bu sonuçları anlamlandırmamızı sağlayacak kavramları analiz edebilmek için terimlere ve bu terimleri yerinde kullanmaya ihtiyacımız vardır.

Bir olguyu ya da nesneyi karşılayan, yerli ve yabancı pek çok kelimenin olduğu arkeolojide, sıkça rastlanılan sorunlardan biri bazı terimlerin evrensel olmamasıdır. Çünkü disiplinler arası bir bilim olan arkeolojide, terimler evrensellik ilkesi gözetilerek üretilmezse anlaşılır olmayan ifadeler bilim yapmayı güçleştirir.

Arkeolojide bir terimin evrensel olabilmesinin en akılcı çözümü, kavramın orijinal dildeki kullanımını dikkate almaktır. Bunun mümkün olmadığı durumlarda, varsa Türkçe yoksa modern dillerdeki karşılığı Türkçeleştirilerek yeni terimler üretilmektedir. Ancak bu sürece dikkat edilmediği durumlarda hatalar yapılmakta ve sürdürülmektedir. Arkeoloji terminolojisinin sorunlarına değinen yayınların önemi de burada ortaya çıkmaktadır. Özellikle etimoloji alanında yapılacak çalışmalarla doğru terimler üretmek ve hatalı kullanıldığı halde zamanla dile oturduğu için süregelen terimlerin, gerçekte ne olduğunu öğrenmek mümkündür.

Bu bağlamda incelenen *rektagonal*, Latince ve Yunanca iki ayrı kelimenin birleştirilmesi ile oluşturulmuş ancak günümüze ulaşan antik kaynaklarda kullanımına rastlanılmamış bir terimdir. Sadece Türkçe arkeoloji literatüründe, birbirine yakın ama farklı anlamlarda kullanımı ile ne doğru ne de evrensel bir özellik göstermemektedir.

Rektagonalin Etimolojisi

En erken Orta Çağ Latincesinde karşımıza çıkan *rectagonum* (*i, n.*), Latince *rego*² fiilinden türeyen sıfat-fiil *rectus*³ ile Yunanca isim olan *gonia*⁴ (*γωνία, ἡ*) kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulan ve dik açılı dörtgen, dikdörtgen anlamında kullanılan bir isimdir. (Forcellini ve De-Vit 1858-79: 109; Georges 1998: 2285; Gaffiot 1934: 1322; TLL 2012: 423).

Kelimenin tanımlandığı en erken sözlük, filolog E. Forcellini tarafından ölümünden önce 1768'de tamamlanmış ve 1771'de basılmıştır (Chisholm 1911: 639-40). Latince yazılan bu sözlükte, 1674'te kaleme alınan *Rei agrariae auctores legesque variae* 'ye atıfta bulunularak kelime, *rettangolo*⁵ biçiminde İtalyancaya da çevrilmiştir (Goesii ve Rigault 1674: 245-246). Kelimeyi tanımlayan diğer sözlükler ve yayınlar da 1674'te ilk basımı yapılan ve 1848'de *Gromatici Veteres* içinde yeniden basılan söz konusu yayına atıf yapmaktadır. Bu örnek dışında kelimeden bahseden diğer yayınların da birbirlerine atıf yaptıkları anlaşılmaktadır. Buradan yola çıkarak, Goesii ve Rigault'un bu kelimeyi ürettiğini iddia edemesek de Antik Latin kaynaklarında yer almayan *rectagonumun*, 17. yüzyıl Latincesinde kullanıldığını söylemek mümkündür. Tarımla ilgili yasalardan bahsedilen bu yayında, "*rectagono*" ile dörtgen bir şekil tarif edilmektedir.

² Dümdüz, dik kalabilmek ya da yanlış yolda gitmekten kaçınmak; rehberlik etmek, yönetmek, yönlendirmek. Bakınız; Lewis ve Short 1879: 1551.

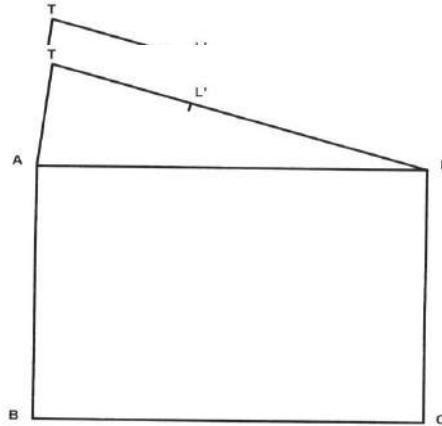
³ Yatay veya dikey düz bir çizgide çizilmiş, düz, dikey. Bakınız; Lewis ve Short 1879: 1552.

⁴ Köşe ya da açı. Bakınız; Liddell ve Scott 1940: 364.

⁵ Bu örnek dışında Orta Çağ ya da modern zamana ait herhangi bir İtalyanca sözlükte bu terime rastlanılmamıştır. Bunun yerine sözlüklerde *retta* ve *angolo* kelimelerinin birleşiminden oluşan *rettangolo* kelimesi yer almaktadır.

“*Quod superius scriptum est. Limites quibusque finalium explicuerunt, facit nomina fundorum suprascriptotum de A usque ad Z fines partire. cogito litteris coniputare. Casa quae nomen habuerit de A, E, I, O: computare fines campum compotum, hoc est nomini designatum, compotum: ped. iicccl; hoc est in literis computatum colligo. De A usque ad Z omnis compagina literarum fines quales leges hoc habebis: lactatio policoni dictum numerum, fient ped. ccc. de arca usque ad lapillum, hoc est terminum, fiunt pedes cc usque ad alium lapillum, fient ped. sedecim. ubi ab alio latere trigonium ccc ped. numerum pentagonum, id est ab arca rerum productum, fient III. DCL. id est latus **rectagoni** ped. III. CCC. latus terminatum usque ad lapillum decisum considera, quia diametrum, hoc est mensuratum est: locum quem demonstrat considera quia signa eius require latus pentagoni, quod habet ped. iiii.lviii.” (Lachmanni 1848: 24).*

“Yukarıda yazılan bununla ilgilidir. Aynı zamanda çevreleri tanımlayan sınırlar da yerine konulmuştur. Buna göre aşağıda yer alan isimler A’dan Z’ye kadar sıralanmıştır. Harflere göre hesaplamayı kurguluyorum. Adımı A, E, İ, O’dan oluşan kapalı bir şekilden alacaktır. Belirlenen yüzeyin sınırlarını hesaplamayı öngörüyorum: Bu hesaba adını veren plan ve söz konusu harflerden oluşan yüzey 2350 ayağa karşılık gelmektedir. A’dan Z’ye tüm harfleri birbirleriyle bağlıyorum (birleştiriyorum). Harfleri birleştirdiğimde nasıl bir şekil olduğunu göreceksiniz. Yukarıdaki verilerden hareket ederek bir çokgen oluşturun: bir sınır taşından diğerine 300 ayak mesafe ölçülecektir (Bu yerde 16 ayak ölçülecektir. Diğer bir kenardan itibaren bir üçgen 300 ayak ölçülmelidir). Beşgenin boyutu (mülklerin sınır taşlarından itibaren) 3650 ayaktır. Dikdörtgenin kenarının boyutu 3300 ayaktır. Tümülüs taşlarından itibaren sınır taşları tarafından belirlenen kenarı, ölçümde yer almadığı için bir kesit olarak kabul edin. Mihenk noktaları sayesinde mekân belirlenmiştir. 3058 ayak olarak beşgenin boyutlarını bulunuz (veya arayınız). Dikdörtgen kenar (Burada bir dikdörtgenin kenarı değil daha ziyade yüzeyi söz konusudur) yani çevresinin toplamında, iç yüzeyi belirleyen sınırlardır. Etüt edilen şekil 950 ayak uzunluğunda ve 700 ayak genişliğinde bir dikdörtgendir.” (Clavel Lévêque-Peyras 2005: 167-169) (Resim 1.).

Resim 1. Metinde Tarif Edilen Şekil. AT= 300, TL= 1000, LL'= 592, AL = BC= 950, AB= LC= 700 ayak.

Bu konuya dikkat çeken Filolog C. Eichenseer, yine *Gromatici Veteres*'e atıf yaparak, *rectiangularus*⁶ sıfatının dipnotunda, *rectagonum* da dâhil olmak üzere bazı kelimelerin eski yazarların eserlerinde yer olmadığını ancak ihtiyaç duyulduğunda yeni terimlerin üretildiğini belirtmektedir (Eichenseer 1961: 75, dipnot 62). Bu duruma kanıt olarak da Cicero'nun gerekli olduğu durumlarda kelime icat etmekten bahseden paragraflarını göstermektedir.

“...*quamquam scripsit artem rhetoricam Cleanthes, Chrysippus etiam, sed sic, ut, si quis obmutescere concupierit, nihil aliud legere debeat. itaque vides, quo m odo loquantur. nova verba fingunt, deserunt usitata.*”

“...Cleanthes retorik üzerine bir inceleme yazdı ve Chrysippus da bir tane yazdı ama neye benziyorlardı? Neden dilini tutmak isteyen herkes için eksiksiz bir el kitabı sağlıyorlar? Daha sonra onların tarzını yargılayabilir, **yeni kelimeler türetebilir** ve atabilirsiniz.” (Cic. *fin.* 4, 3, 7).

“*Quodsi fingenda nomina sint, adsciscenda potius Vicae Potae et [uincendi atque potiundi] Statae (standi) cognominaque Statoris et Inuicti Iouis, rerumque expetendarum nomina, Salutis, Honoris, Opis, Victoriae, quoniamque exspectatione rerum bonarum erigitur animus...*”

“...Ama şairlerin hayallerine göre **unvanlar oluşturduğumuzda** ve Iuppiter'e koruyucu ile yenilmez dediğimizde, onun gücünü kavradığımız ve ilahi ilkeler olan Güvenlik, Onur, Zenginlik ve Zafer olarak yücelttiğimiz zaman belki de çok az zarar veriyoruz. Çünkü zihinlerimiz bu mükemmel şeylerin beklentisiyle desteklenir.” (Cic. *leg.* 2, 28).

Bir diğer yayın da geometrik şekillere verilen isimlerin etimolojisine değinmekte ve *rectagonum* ifadesinin yeni araştırmacılar tarafından kullanıldığını aktarmaktadır. Buna ek olarak önce gövdesi -i ile birleştirilen *angulus* ile üçgen (*triangulus*), sonra aynı formül ile dörtgen (*quadriangulus*) kelimelerinin üretildiğini söylemektedir.

“Roma edebiyatının başında ortaya çıkan *flex- animus, multi- angulus* gibi bileşik kelimelere ek olarak, ilk üyenin sonundaki kök ucu -o ayrıştırıldığında, *octiangulum, aequiangulus, directiangulus, obtusiangulus, rectiangulus* gibi çoklu *angulus* formları, önce gromatik ve matematikçilerde sonra Martianus Capella ve Isidorus'da ortaya çıkar. Burada -i ile oluşum orijinaldir ve her zaman canlı kalmıştır; ama Eski Latince'de bile -i içermeyen biçimler analogilerin yanında görülmüştür. Bu -i *angulus* formlarının, farklı bir açıklamasının yapılması gereklidir. Bunun en erken örneği Plinius'un kullandığı *quadriangulus*da karşımıza çıkar (Varro ise *quadrangulum*'u oluşturmuştur). Tıpkı *triennium biennium*'dan sonra *quadriennium*'un, *trieris*'den sonra *quadrieris*'in yaratılması gibi. Daha sonra *triangulus* ve *quadriangulus*la birlikte daha önce ihmal edilmiş aynı türden çok açılılar da üretilmiştir. Dinleyicim Dr. G. D. Chase, benzer ve şimdiye kadar ihmal edilmiş bir yeni oluşuma dikkat çekmektedir. Araştırmacıların dilinde önce **recta- gonum** ve daha sonra *hepta- gonus, hexa- gonus* ortaya çıkmaktadır.” (Brugmann ve Streitberg 1898: 354-355).

Wölfflin, yukarıda bahsi geçen yayınlara atıf yaparak, *heptagonus* ve *heksagonustan* sonra araştırmacılar tarafından göz ardı edilen yeni bir oluşumun *rectagonum* olduğunu, *heptagonus* ve *heksagonus* kelimelerinin *rectagonum*dan daha eski olduğunu ancak işin

⁶ Bu kelime incelenen diğer yayınlarda *rectiangulus* ya da *rectangulus* biçiminde yer almaktadır.

doğası gereği *heksagonusun tetragonustan* daha sonra oluştuğunu söyler ve *tetragonusun* zaten Herodotos’ta geçmekte olduğunu bildirir (Wölfflin 1900: 273). Yazara göre *rectagonum*, *tetragonos* ile aynı anlama gelmektedir.

Rectagonum konusunda filologların yaptığı çalışmalar yukarıda bahsedilen yayınlarla sınırlıdır. Kelimenin bir başka kullanımında ise İngilizce *rectagon*, geometride altı yüzü de dikdörtgen şeklinde olan dikdörtgenler prizması için önerilmektedir. Smith, uzay geometrisinde tuğla, kutu ya da bir apartman dairesi gibi örnekler üzerinden giderek bu şeklin paralel yüzlü dikdörtgen (*rectangular parallelopiped*) olarak tanımlandığını ancak basitçe “*rectagon*” denilmesini istemektedir⁷ (Smith 1825: 289).

19. yüzyılda bazı yayınların dik açılı üçgenlerden bahsederken aynı anlama gelen *triangulum rectagonum*, *triangulorum rectangulorum* ve *trianguli orthogonii* ifadelerini bir arada kullandıkları görülmektedir (Bruno, Tocco ve Vitelli 1889: 13, 46-7). Bu karışıklık, yeni terimlerin üretildiği bir dönemde, ortak bir terminolojinin söz konusu olmadığını gösterir ve belki de yazarların farklı yayınlarda karşısına çıkan terimleri olduğu gibi kullanmasına bağlıdır. 17. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başı arasında, geometri ve filoloji üzerine yazılan bu yayınlara dayanarak *rectagonumun*, dik olma durumunu ya da dikdörtgeni ifade ettiği söylenebilir.⁸

Türkçe Literatürde Rektagonal

Terimin “dikdörtgen kesme taşlardan oluşan duvar örgüsü tekniği” anlamında kullanımının yayınlara bağlı olarak Akurgal ile başladığını söylemek mümkündür. Akurgal, yayınlarda duvar örgülerinden bahsederken dikdörtgen yerine *rektagonal*, çokgen yerine de *polygonal* kelimelerini kullanmayı tercih etmiş, bazen de bunu doğrudan tekniğin adı olarak kullanmıştır. Ancak günümüz yayınlarda olduğu gibi Akurgal’ın da çeşitli dillerdeki yayınlarda hem yazım hem de anlam farklılıklarına rastlanmaktadır.

Akurgal’ın 1945’te yayınladığı makalesinde, Ras Şamra mezarlarında ve Larissa’nın 7 numaralı kulesinde “*rectogonal* teknikle” inşa edilmiş duvarlardan bahsedilmektedir. Akurgal’ın en eski yayınlarından biri olan bu makalede, kelimenin Latince gövdesinde yer alan “a” harfinin “o” ya dönüştürülmesiyle hatalı bir kullanım söz konusudur (Akurgal ve Özgüç 1945: 24-5). Belki de burada *gonal* kelimesi ile bir ünlü uyumu yaratmak amaçlanmıştır.

Hatalı bir kullanım olmasının nedenini *rectangulus* kelimesinin üretiminden anlamak mümkündür. Bu kelime, *rectusta* bulunan -us ekinin düşmesi sonucu *recti* (1. eril/nötr tekil *genetivus*) ile *angulusun* birleşmesi ile önce *rectiangulus*, sonra -i harfinin düşmesi ile *rectangulus* biçiminde son halini almıştır. *Rectagonum* ise büyük olasılıkla *rectangulustan* sonra ortaya çıkmış, buradaki *rectus* ya da *recta* alınarak *gonus* ile birleştirilmiştir. Kelimeyi üretenler gövdeyi *recta* çekiminde korumuş ve *rectagonum* nötr halde yeni bir kavram olarak dile girmiştir. Dolayısıyla “*rectogonal*” gibi bir kullanım yoktur. Akurgal’ın yayınları dışında böyle bir kullanıma rastlanılmamıştır. Buna karşın *rectagonumun* *rectangulustan* sonra üretildiği yorumdan ibarettir. Ancak *rectiangulusun* Plinius’ta⁹ karşımıza çıkması ve *gonus* gibi *angulusun* da Yunanca kökenli olup, Latince

⁷ Ayrıca karşılıklı iki yüzü kare olan dikdörtgenler prizmasına da “*cuboid*” demeyi önermektedir.

⁸ Benzer şekilde kelimenin dikdörtgen anlamında kullanıldığı diğer yayınlar; Amoretti ve Soave 1790: 44; Kempis ve Pohl 1902: 462; Atanasijevic 1923: 87.

⁹ Plin. nat. 2, 80.

metinlerde tek başına kullanımının bulunması bu iddiayı güçlendirmektedir. Öte yandan *gonusun* Latince metinlerde tek başına kullanımına rastlanmamıştır.

Benzer şekilde Akurgal'ın 1946'da Türkçe-Fransızca çift dilde yayınlanmış makalesinde, Türkçede hem "*rectogonal*" hem de transliterasyonu "*rektogonal*" ifadeleri kullanılmışken, Fransızcada dikdörtgen anlamına gelen Latince kökenli "*rectangulaire*" kullanılmıştır (Akurgal 1946: 57-8, 60-1, 73-77, 79).

Fransızcada "*rectogonal*", o dildeki anlamına çevrildiği halde, 1950'de Türkçe-Almanca yayınlanan "Bayraklı Kazısı Ön Raporu"nda Almanca "*rechteck*"¹⁰ değil kelimenin transliterasyonu olan "*rektogonal*" kullanılmıştır. Türkçe metinde, Bayraklı'da "Çifte Tümülüs" olarak adlandırılmış mezar odalarının, "*rectogonal tarzda*" veya "*rectogonal örgü tekniğinde*" yapıldığı ifade edilmiş, Almanca metinde, şehir duvarını takip eden yolda bulunan taşlar, "Çifte Tümülüs" duvarları ve Larissa surları için "*rektogonalwerk*" ifadesi kullanılmıştır (Akurgal 1950: 33-4, 78, 81).

Akurgal'ın 1962'de yayınladığı İngilizce makalesinde her ne kadar daha doğru olan "*rectogonal*" ifadesi kullanılmış olsa da 1983'te yayınlanan "Eski İzmir I/Alt Smyrna I" kitabında kullanılan "*rektogonal*" ifadeleri, üretilmiş bir terimin basitçe yapılmış bir imlâ hatasından çok dikkate alınmadan kullanımını göstermektedir¹¹. Örneklerden anlaşıldığı üzere kelimenin etimolojisi göz ardı edilmiş ve tanımı netleştirilmemiştir. *Rektogonal*, bazen dikdörtgenin karşılığı bazen de doğrudan tekniğin adı olarak kullanılmıştır. Ayrıca örneklerden yola çıkarak, terimin yalnızca eşyükselteli dikdörtgen taşlardan örülen duvarlar için kullanılmış olması, eş yükselteli olmayan dikdörtgen kesme taş duvarları da kapsamına alıp almadığı sorusunu düşündürmektedir. Bu terminoloji karışıklığı günümüze kadar süregelmiş, "*rektogonal taş/blok*"¹², "*rektogonal biçimli/tarzda duvar*"¹³, "*rektogonal teknik*"¹⁴, "*rektogonal örgü*"¹⁵ ya da "*rektogonal taş/duvar*"¹⁶ gibi farklı ifadelerle neden olmuştur (Resim 2).

Türkçe arkeoloji literatürü dışında *rektogonal* ifadesini kullanan yabancı yayınların sayısı azdır. Nadiren İngilizcede dikdörtgen plan veya blok için kullanılan *rektogonal*¹⁷, Türkçe bir yayından alıntı yapıldığı zaman bazen alıntıyı yapan yazarın dilinde tercüme edilmiş¹⁸ bazen de "k" harfi "c" ile değiştirilerek kullanılmıştır¹⁹.

¹⁰ Almanca dikdörtgen.

¹¹ Bakınız; Akurgal 1962: 374; Akurgal 1983: 55-6, 58, 64-5, 68, 77, 87, şekil 48, 50b.

¹² Öztaner 2012: 370; Selçuk 2016: 270; Paksoy 2018: 572-573; Büyüközer 2019: 218; Büyüközer 2020: 167, 169, 172, 173, 176, 177, 178, 179, 180, 184, 188, 189; Özgen v.d. 2020: 29; Çörtük 2020: 106, 197.

¹³ Kadioğlu v.d. 2013: 218; Görkay 2017: 160-161.

¹⁴ Erten ve Kaplan 2017: 33.

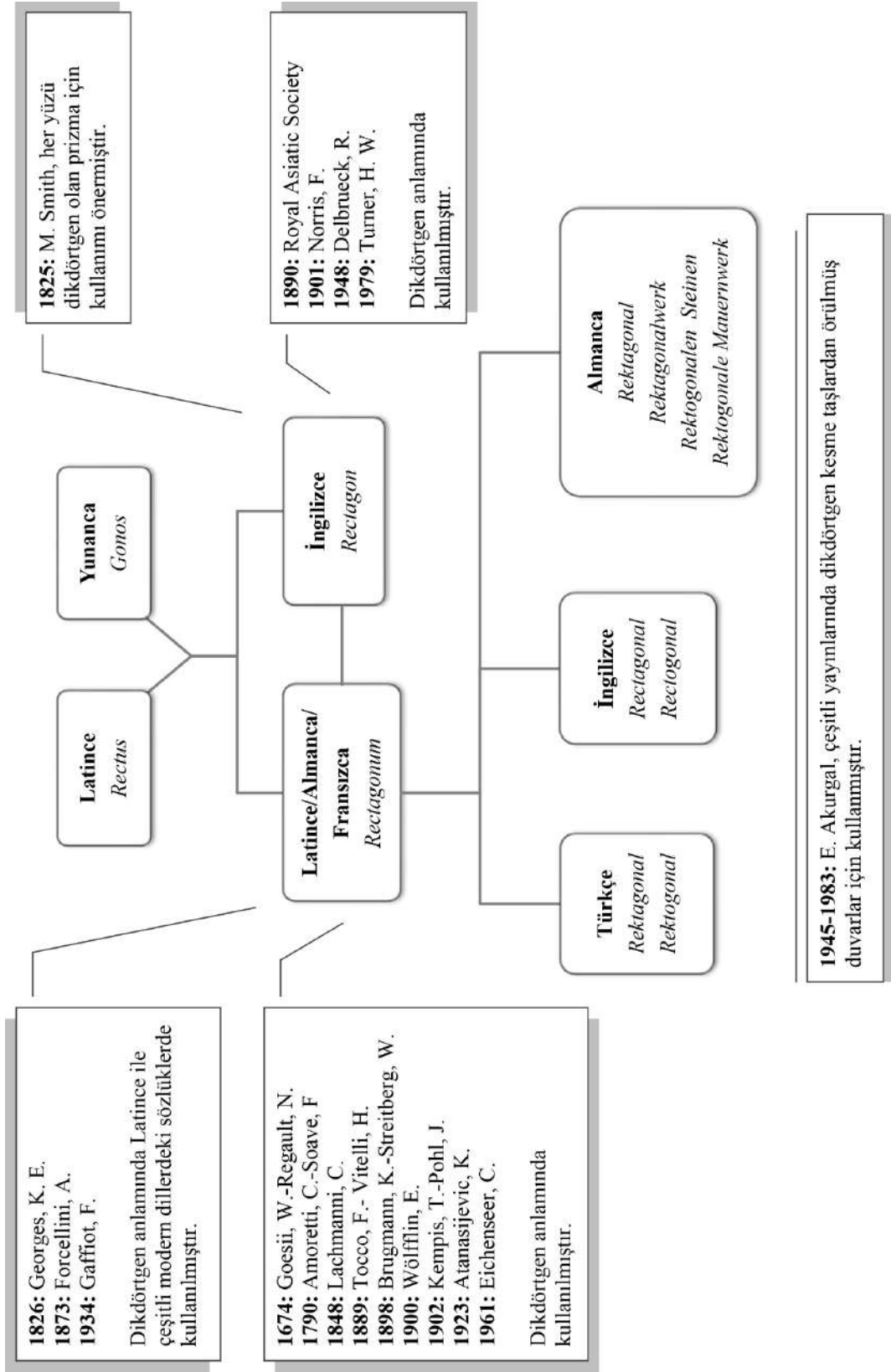
¹⁵ Öztaner 2010: 201, dip not 12; Erten, Özyıldırım ve Akçay 2011: 276; Özyıldırım ve Yeğin 2018: 170.

¹⁶ Özyiğit 2003: 99; Bingöl, Kökdemir ve Oral 2008: 135, Aydın Tavukçu 2015: 239; Özyıldırım ve Akyol 2016: 398; Zeyrek, T. H. ve Zeyrek A. N. 2017: 72; Akkan v.d. 2017: 316.

¹⁷ Bakınız; Delbrueck 1948: 23; Royal Asiatic Society 1890: 313; Turner 1979: 203; Norris 1901: 591.

¹⁸ E. Akurgal'ın 1956 yılında Türkçe ve Fransızca yayınlanan raporunda her iki dilde de "*rectogonal*" kullanılmış, bir başka yazarın bu rapordan yaptığı alıntıda ise, kelime Fransızca'ya "*regulier*" yani düzgün/düzenli anlamında çevrilmiştir. Bakınız; Akurgal 1956: 8, 37; Hermary 2002: 236.

¹⁹ R. Dinç'in 1998 yılı kazı raporunda yer alan "*rektogonal blok*" ifadesi, S. Mitchell tarafından İngilizceye "*rectagonal*" olarak çevrilmiştir. Bakınız; Dinç 1998: 216; Mitchell 1998-1999: 151.

Resim 2. Rektagonal Kelimesinin Yayınlarda Kullanımı.

Antik Kaynaklarda Dikdörtgen Kesme Taş Duvar İçin Kullanılan Kelimeler

Antik Latince ve Yunancada dikdörtgen kelimesine karşılık gelebilecek pek çok ifade bulmak mümkündür. Ancak Yunanca metinlerde, “dikdörtgen kesme taşlardan örülmüş duvar” için özellikle kullanılan bir terim yer almamaktadır²⁰. Yalnızca geometri üzerine yazılmış yayınlarda ya da bir nesnenin betiminde kullanılmış ifadeler söz konusudur. Latince metinlerde ise hem geometri üzerine yazılmış yayınlarda hem de Vitruvius ve Plinius’un aktardığı gibi duvar örgü tekniklerinden bahsedilirken terim olarak kullanılmış ifadelere yer verilmiştir.

Orthogonion

Yunanca *orthos*, (*ὀρθός, ἡ, ὄν*), geometride “bir şeklin dik açı yapma durumunu” ifade etmek için kullanılan bir sıfattır (Liddell ve Scott 1940: 1249). “Köşe ya da açı” anlamına gelen *gonia* (*γωνία, ἡ*) ile birleştirilerek üretilen *orthogonion* (*ὀρθο-γώνιον, -ον, τό*), “dikdörtgen”, *orthogonios* (*ὀρθογών-ιος, ον*) ise” dikdörtgen biçiminde” yani sıfat görevinde kullanılmaktadır (Liddell ve Scott 1940: 364, 1248). Bugün modern Yunancada da hem geometride şekilleri hem de dikdörtgen kesme taşlarla örülen duvarı ifade etmektedir.

“ἀμβλεῖα γωνία ἐστὶν ἡ μείζων ὀρθῆς.”, “Geniş açı, **dik açıdan** daha büyük bir (açıdır)” (Eukl. *elem.* 1, Def. 11).

“ὀξεῖα δὲ ἡ ἐλάσσων ὀρθῆς.”, “Dar (açı), **dik açıdan** daha küçük bir (açıdır).” (Eukl. *elem.* 1, Def. 12).²¹

“...μεμνησθαι δὲ καὶ τῶν προειρημένων χρή, καὶ τὴν ἀκρίβειαν μὴ ὁμοίως ἐν ἅπασιν ἐπιζητεῖν, ἀλλ’ ἐν ἐκάστοις κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐφ’ ὅσον οἰκεῖον τῇ μεθόδῳ. καὶ γὰρ τέκτων καὶ γεωμέτρης διαφερόντως ἐπιζητοῦσι τὴν ὀρθήν: ὁ μὲν γὰρ ἐφ’ ὅσον χρησίμη πρὸς τὸ ἔργον, ὁ δὲ τί ἐστὶν ἡ ποῖόν τι: θεατῆς γὰρ τάληθοῦς. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ποιητέον, ὅπως μὴ τὰ πάρεργα τῶν ἔργων πλείω γίνηται.”,

“Bir marangoz ve bir geometrici, her ikisi de bir **dik açıyı (düz çizgiyi)**²² bulmaya çalışır, ancak farklı şekillerde; ilki, çalışmasının amacını karşılayan bu yaklaşımdan memnun; ikincisi, hakikatin öğrencisi olarak onun özünü veya temel niteliklerini bulmaya çalışır. Bu nedenle, diğer konularda da aynı şekilde ilerlemeliyiz ve yan konuların eldeki ana görevi geride bırakmasına izin vermemeliyiz.” (Aristot. *eth. nic.* 1098a, 25-30).

“ἔτι δὲ τῶν τριπλεύρων σχημάτων ὀρθογώνιον μὲν τρίγωνόν ἐστι τὸ ἔχον ὀρθὴν γωνίαν, ἀμβλυγώνιον δὲ τὸ ἔχον ἀμβλεῖαν γωνίαν, ὀξυγώνιον δὲ τὸ τὰς τρεῖς ὀξείας ἔχον γωνίας.”,

“Dahası, üç kenarlı şekillerde **dik açıya** sahip olan **dik açılı üçgen**, geniş açıya sahip olan geniş **açılı** üçgen ve üç **açısı** da dar olan üçgene dar **açılı** üçgen denilir.” (Eukl. *elem.* 1, Def. 21).

“...οὗ φασι δεῖν ἀπὸ ἐτέρου πυρὸς ἐναύεσθαι, καινὸν δὲ ποιεῖν καὶ νέον, ἀνάπτοντας ἀπὸ τοῦ ἡλίου φλόγα καθαρὰν καὶ ἀμίαντον. ἐξάπτουσι δὲ μάλιστα τοῖς σκαφείοις, ἃ κατασκευάζεται μὲν ἀπὸ πλευρᾶς ἰσοσκελοῦς ὀρθογωνίου τριγώνου κοιλαινόμενα, συννεύει δὲ εἰς ἐν ἐκ τῆς περιφερείας κέντρον....”,

²⁰ Kaynaklarda duvar için *aimasia* (kuru duvar), *logaden* (kuru duvar) *teikhos* (duvar), bazen *teikhos* ile birlikte bazen de tek başına *lithos* (taş) kullanılmıştır. Bakınız; Liddell ve Scott 1940: 38, 1049, 1055, 1767.

²¹ Benzer örnekler için bakınız; Eukl. *elem.* 1, Def. 21; 11, Def. 3; 11.Def. 4; 1, Prop. 11, 1-5.

²² Burada “ὀρθήν” kelimesi geometrici ve marangozun hem dik açıyı/düz çizgiyi hem de doğruyu arayışı olarak yorumlanabilir. Ayrıca kelime D. P. Chase tarafından “right line”, F. H. Peters ve W. D. Ross tarafından “right angle” olarak çevrilmiştir.

“...Başka bir ateşten yeniden tutuşturulmaması gerektiğini ancak güneş ışınlarından saf ve kirlenmemiş bir alev yakarak taze ve yeni olması gerektiğini söylerler. Bu genellikle içbükey ikizkenar **dik üçgen** metal aynaların çevresinden merkezlerine toplanan ışınların yansımısıyla yapılır...” (Plut. *Num.* 9, 6-7).²³

Örneklerde görüldüğü üzere *orthos ya da orthogonios, gonia ya da trigonon* (τρίγωνον, τό,) gibi bir isimle birlikte kullanıldığında dik anlamını veren bir sıfattır. Ancak cümlede tek başına yer alarak da adlaşmış sıfat görevinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu duruma bağlı olarak modern dillere yapılan çevirilerde, kelimenin isim, fiil, sıfat veya sıfat-fiil ayrımını yapmak çevirmenin yorumuna kalabilmektedir. Genellikle kelimeyi tanımlayan sözlükler farklı antik kaynaklara atıfta bulunarak kelimenin cümledeki görevini ve o bağlamdaki anlamını açıklıyor olsa da bu tanımlar da yine çevirmenlerin yorumuna bağlı olarak oluşturulmuştur. Örneğin; genelde sıfat görevinde birlikte ya da ayrı ayrı kullanılan *orthogonion* ve *heteromekes*, bağlama dayanarak dikdörtgenin terim hali olarak yorumlanabilmektedir²⁴. Konuyla ilgili aşağıda Aristoteles’in kare yapmayı açıkladığı cümlesi, çeşitli dillerdeki çevirileri ve yapılan yorumlar ile sıralanmaktadır.

“οἶον τί ἐστὶν ὁ τετραγωνισμός, τὸ ἴσον ἑτερομήκει ὀρθογώνιον εἶναι ἰσόπλευρον” (Aristot. *an.* II, 413a 17).

“...for instance, what is a **square** that is equal to an **oblong**? An **equilateral orthogon**.” (Kenelm ve Humphries 1951: II, 413a 17)²⁵.

“Hoc est ergo quod dicit, quod si quaeratur quid est **tetragonismus**, idest **quadratum**, quod est aequale altera parte longiori, assignabitur talis definitio, ut dicatur esse **orthogonium**, idest superficies **rektorum angulorum aequilaterale**, idest habens omnia latera aequalia, et cetera.” (Aquinas, *Sentencia libri De anima*: Lectio 3, 251).

“Now it is thus, he says, that the question, What is a square (i.e. the **quadrilateral** equal to an **oblong**)? is answered; it is said ‘to be an **orthogon**’, i.e. a **right-angled plane figure**, which is ‘**equilateral**’, i.e. having all its sides equal, and so on.” (Kenelm ve Humphries 1951 Lectio 3, 251).

“For example, what is **quadrature**? The construction of an **equilateral rectangle** equal in area to a given **oblong**.” (Hicks 1907: : II, 413a 17).

“...e.g. What is **squaring**? The construction of an **equilateral rectangle** equal to a given **oblong rectangle**.” (Smith 1994: II, 413a 17).

“Qu’est-ce que **la quadrature**, par exemple? C’est qu’un **rectangle**²⁶ **équilateral** soit égal à un **autre à côtés différents**” (Pelletier 2000: II, 413a 17).

²³ Benzer örnekler için bakınız; Plat. *Tim.* 53d, 55b; Diog. Laert. 8, 12.

²⁴ Bakınız; “ὀρθο-γώνιον, τό”, Liddell ve Scott 1940: 1248; ἑτερόμηκες, τό, Liddell ve Scott 1940: 701; Aristot. *an.* 413a17. 9; Aristot. *cat.* 11a10, Aristot. *an. post.* I, 4, 73b, 34-39; Eukl. *elem.* 1 Def. 22; Eukl. *elem.* 1, Prop. 46; 13, Prop. 10, 11, 16; 3, Prop. 36.

²⁵ Yaklaşık 1227–1274 yılları arasında yaşamış, ilahiyatçı ve filozof Aquinolu Thomas, çağdaşı Moerbekeli William tarafından Yunancadan Latinceye çevrilen *De Anima*'ya kendi yorumlarını da ekleyerek, *Sentencia libri De anima* 'yı yazmıştır. Kenelm ve Humphries bu Latince eseri İngilizceye çevirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Chisholm 1911: 250-252; Rodriguez 2020.

²⁶ Çevirmen dip notunda, “**rectangle**” kelimesini, Fransızcada yaygın anlamıyla kullanılan ve karşılıklı iki kenarı diğer iki kenarından uzun olan dikdörtgen olarak değil, “**rectum angulum**” yani “dik açılı bir dörtgen” olarak anlamamız gerektiğini belirtmektedir (Pelletier 2000: dip not 65).

Örneğin; **kare yapmak** nedir? **Karşılıklı iki kenarı uzun** (ikisi kısa) **dik açılı bir dörtgenin** kenarlarının **eşkenar** olmasıdır ya da basitçe **kare, dik açılı bir eşkenar dörtgendir.**

Tanımdan yola çıkarak dikdörtgen diyebileceğimiz *heteromekes orthogonion*, birebir çeviride kenarları eşit uzunlukta olmayan dik açılı ve bağlamdan anlaşıldığı üzere dört kenarlı bir şekli ifade etmektedir. Diğer çevirileri incelediğimizde kelime, 13. yüzyıl Latincesinde “*orthogonium*” yani “*rectorum angulorum*”, modern Fransızca da Latincedeki anlamıyla “*rectangle*”, modern İngilizcede ise yine Latince kökenli “*oblong*”, “*oblong rectangle*” ve “*orthogon*” gibi aynı anlama gelen ve cümledeki görevi yoruma bağlı değişkenlik gösteren ifadelerden ibarettir.

Euklides, *orthogonion ile parallelogrammon* kelimelerini bir arada kullanarak, dik açılı paralelkenar yani dikdörtgeni tanımlamıştır.

“...ἀλλὰ ἡ AB τῆς AD ἐστὶν ἴση· αἱ τέσσαρες ἄρα αἱ BA , AD , DE , EB ἴσαι ἀλλήλαις εἰσὶν· **ἰσόπλευρον** ἄρα ἐστὶ τὸ $ADEB$ **παραλληλόγραμμον**. λέγω δὴ, ὅτι καὶ **ὀρθογώνιον**”,

“...ancak AB , AD 'ye eşittir; bu nedenle dört düz çizgi olan BA , AD , DE , EB birbirine eşittir; bu nedenle $ADEB$ **paralelkenarı eşkenardır**. Aynı zamanda **dik açılıdır**.” (Eukl. *elem.* 11, Prop. 46).

“πᾶν **παραλληλόγραμμον ὀρθογώνιον** περιέχεσθαι λέγεται ὑπὸ δύο τῶν τὴν **ὀρθὴν γωνίαν** περιεχοσῶν εὐθειῶν.”,

“Herhangi bir **dikdörtgenin, dik açığı** içeren iki düz çizgisi vardır.” (Eukl. *elem.* 2, Def. 1).

Pseudo-Aristoteles ise, *parallelogrammon* ve Yunanca eşit olmayan uzunluktaki kenarlar anlamına gelen *heteromekesi* (ἑτερόμηκες) birlikte kullanarak dikdörtgeni ifade etmektedir (Liddell ve Scott 1940: 701).

“ἔστω κύκλος ἐφ' οὗ $BΓΔΕ$, καὶ ἄλλος ἐν τούτῳ ἐλάττω, ἐφ' οὗ $ΧΝΜΞ$, περὶ τὸ αὐτὸ κέντρον τὸ A · καὶ ἐκβεβλήσθωσαν αἱ διαμέτροι, ἐν μὲν τῷ μεγάλῳ, ἐφ' ὧν $ΓΔ$ καὶ $ΒΕ$, ἐν δὲ τῷ ἐλάττω αἱ $ΜΧ$ $ΝΞ$ · καὶ τὸ **ἑτερόμηκες παραπεπληρώσθω**, τὸ $ΔΨΡΓ$.”,

“Bir A merkezi olan $BΓΔΕ$, dairesi ve içinde daha küçük bir $ΧΝΜΞ$, dairesi olsun ve çapları çizilsin. Büyük olan dairenin çapları $ΓΔ$ ve $ΒΕ$, küçük dairenin çapları da büyük olanla aynı doğru üzerinde $ΜΧ$ ve $ΝΞ$ doğruları olsun. (Burada B noktasına teğet geçecek bir doğruya $ΓΔ$ ' dan dik açıyla doğrular çizim) $ΔΨΡΓ$ **dikdörtgenini** tamamlayın.” (Ps.-Aristot. *mech.* 344)²⁷.

Tetragonos

Dik açılı paralelkenar, dikdörtgen gibi karenin de tanımıdır. Ancak kare eşkenar oluşuyla dikdörtgenden ayrılır. Antik Yunancada kareyi ifade etmek için dik açılı, eşkenar ve paralelkenar kelimeleri bir arada kullanıldığı gibi *tetragonismos* (τετραγων-ισμός, ὀ) isim, *tetragonos* (τετράγων-ος, ον) isim ya da sıfat görevinde tek başına da kullanılmıştır (Liddell ve Scott 1940: 1780).

“**ἰσόπλευρον** ἄρα ἐστὶ τὸ $ΑΓ$ **παραλληλόγραμμον**: ἔστι δὲ καὶ **ὀρθογώνιον**: **τετράγωνον** ἄρα ἐστὶ τὸ $ΑΓ$.”,

²⁷ Benzer örnekler için bakınız; Aristot. *cat.* VIII, 11a, 10; Eukl. *elem.* 1, Def. 22; Plat. *Th.* 148a; Plut. *Is.* 2.

“Bu nedenle AC **paralelkenarı eşkenar** ve aynı zamanda **dik açılıdır**; bu nedenle AC bir **karedir**.” (Eukl. *elem.* 10, Prop 2, 53)²⁸.

“Κῦρος ἐπέιτε τὰ πάντα τῆς ἡπείρου ὑποχείρια ἐποίησατο, Ἀσσυρίοισι ἐπετίθετο. τῆς δὲ Ἀσσυρίας ἐστὶ μὲν κου καὶ ἄλλα πολίσματα μεγάλα πολλά, τὸ δὲ ὀνομαστότατον καὶ ἰσχυρότατον καὶ ἐνθα σφι Νίνου ἀναστάτου γενομένης τὰ βασιλῆα κατεστήκεε, ἣν Βαβυλῶν, εὐῶσα τοιαύτη δὴ τις πόλις. κέεται ἐν πεδίῳ μεγάλῳ, μέγαθος εὐῶσα μέτωπον ἕκαστον εἴκοσι καὶ ἑκατὸν σταδίων, εὐῶσης **τετραγώνου**:...”,

“Kyros, bütün bölgeye el koyduktan sonra Asurlar üzerine yürüdü. Asurların elinde pek çok kent vardı. Bunların en ünlüsü ve güçlüsü Babil'dir ve Ninive düştükten sonra kralları da buraya taşınmıştır; bakınız nasıldı bu kent: Geniş bir ova üzerine kurulmuştur, bir yüzü yüz yirmi stadion çeken bir **dörtgendir**²⁹;...” (Hdt. 1.178).

Yunancada olduğu gibi Latince de benzer bir kullanım söz konusudur. Aristoteles'in dikdörtgen için kullandığı *heteromekes*, Latinceye “kareden daha uzun bir form”³⁰ anlamına gelen “*longior forma*” olarak çevrilmiştir.

“Τρίγωνον δὲ καὶ **τετράγωνον** οὐ δοκεῖ τὸ μᾶλλον ἐπιδέχεσθαι, οὐδὲ τῶν ἄλλων σχημάτων οὐδέν. τὰ μὲν γὰρ ἐπιδεχόμενα τὸν τοῦ τριγώνου λόγον καὶ τὸν τοῦ κύκλου πάνθ' ὁμοίως τρίγωνα ἢ κύκλοι εἰσίν, τῶν δὲ μὴ ἐπιδεχομένων οὐδὲν ἕτερον ἑτέρου μᾶλλον ῥηθήσεται. οὐδὲν γὰρ μᾶλλον τὸ **τετράγωνον** τοῦ **ἑτερομήκου**ς κύκλος ἐστίν. οὐδέτερον γὰρ ἐπιδέχεται τὸν τοῦ κύκλου λόγον. ἀπλῶς δέ, ἐὰν μὴ ἐπιδέχεται ἀμφοτέρω τὸν τοῦ προκειμένου λόγον, οὐ ῥηθήσεται τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου μᾶλλον. οὐ πάντα οὖν τὰ ποιὰ ἐπιδέχεται τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἥττον” (Aristot. *cat.* VIII, 11a, 6-15).

“*Triangulum vero et **quadratum** non videtur magis suscipere, nec aliquid aliarum formarum. Quaecumque enim definitionem trianguli suscipiunt et circuli, omnia similiter triangula vel circuli sunt, de his autem quae non suscipiunt nihil magis alterum altero dicitur; nihil enim **quadratum** magis quam parte altera **longior forma** circulus est; nullum enim ipsorum suscipit circuli rationem. Simpliciter autem, si utraque non suscipiunt propositi rationem, non dicitur alterum altero magis. Non igitur omnia qualia suscipiunt magis et minus”*,

“Bir şeyin şeklini açıklayan -üçgen, **kare** vs.- terimler (benzerliklerinin) derecelerini belli etmez. Üçgen veya dairenin tanımının uygulanabilir olduğu şeyler için hepsi eşit derecede üçgen veya daireseldir. Öte yandan aynı tanımın uygulanmadığı şekillerin birbirinden ne derece farklı olduğu söylenemez; **kare**, **dikdörtgenden** daha fazla bir daire değildir, çünkü dairenin tanımına uygun değildir. Kısacası, önerilen terimin tanımı her iki nesne için de geçerli değilse, karşılaştırılamazlar. O halde tüm niteliklerin derecesi yoktur.” (Boeth. *categ.* VIII, 11a, 6-15).

Buradaki kullanımdan dikdörtgenin kastedildiği anlaşılrsa da bir terim söz konusu değildir. Bu metinde dikkati çeken asıl terim *tetragonos* gibi genelde kare anlamında kullanılmış *quadratus* (Lewis ve Short 1879: 1499).

²⁸ Benzer örnekler için bakınız; Eukl. *elem.* 10, Prop. 1, 25-26, 1, 44; Prop. 3, 108; 11, Def. 21.

²⁹ Kelime orijinal metinde kenti niteleyen ve dörtgen biçimli anlamına gelen sıfat görevindedir.

³⁰ Metnin Orta Çağ Latincesi çevirisinde dikdörtgen yerine “karenin daha uzun formu” ifadesi kullanılmıştır.

Quadratus

Kare yapmak, düzleştirmek, bir şeye düzen kazandırmak gibi anlamları olan *quadro* fiilinden türetilen *quadratus* (-a, -um), “kare, kare biçimli, sayının karesi ya da kesme taş” anlamına gelen bir sıfat ya da karenin terim karşılığı olan bir isimdir (*quadratus*, -i, m., Georges 1998: 2113, 2117; Gaffiot 1934: 1287). Vitruvius’un eserinde bu kullanımlarını görmek mümkündür³¹.

“*Quodsi qui noluerit in id vitium incidere, medio cavo servato secundum orthostatas intrinsecus ex rubro saxo quadrato aut ex testa aut ex silicibus ordinariis struat bipedales parietes, et cum his ansis ferreis et plumbo frontes vincitae sint...*”

“Böyle bir faciayı önlemek isteyen birisi, kaplamaların ardında bir boşluk bırakarak iç tarafta kırmızı **kesme taştan**, pişmiş tuğladan veya lavdan dizilerle döşenmiş iki ayak kalınlığında duvarlar yapmalı ve bunları ön yüzlere demir kenetlerle kurşun kullanarak tutturmalıdır.” (Vitr. 2, 8, 4).

Vitruvius, dikdörtgen kesme taşlar için *quadratusu* tercih ederken, dikdörtgen planlar için Yunanca *heteromekesin* karşılığı olan *oblongusu* (Vitr. 6, 3, 8), dik açılı üçgenler için Latinceleştirilmiş *trigonum orthogonium* tamlamasını kullanmıştır (Vitr. 10, 6, 4). Eserin genelinde kullanılan ifadeler incelendiğinde, kare ve dikdörtgen diyebilmek için dik açılı anlamına gelen bir sığata ihtiyaç duyulmadığı, dik açılı üçgenin ise bir üçgen çeşidi olarak diğerlerinden ayrılmasının gerekli bulunduğu anlaşılmaktadır.

Quadr(i)angulus

Antik kaynaklarda tek başına yer aldığı gibi *angulus*³² ile birleştirilen *quadratus*, Varro tarafından *quadrangulus*, daha sonra Plinius tarafından *quadriangulus* (-a, -um) biçiminde kullanılmıştır ve dört köşeli anlamına gelen bir sıfattır (Gaffiot 1934: 1287).

“*Iepusculi timentis hoc quadrangulum dedit Diana rete nexile, árkvac, uiscum fugai lineamque compedam*”

“Korkunç küçük tavşana karşı bu **dört** silahı (bize) Diana verdi: iç içe geçmiş ağ, kısa ağlar, kaçışlarını (önlemek) için ökseotu ve ip”

(Varro *Men.* 385).

*Neotericus*³³ Varro, burada *neoloji* yani kelime türetme yapmıştır. Aslında bir sıfat olan *quadrangulumu*, isme dönüştürmüştür. Günümüze parçalar halinde ulaşan eserini inceleyen filologlar, *quadrangulumu* kare ya da dik açı olarak değil, metinde sıralanan nesnelere sayısını bildiren ve sıfattan isme dönüşmüş bir kavram olarak açıklamaktadır (Cébe 1994:

³¹ Kare anlamında kullandığı yerler için bakınız; 4, 3, 9; 5, 1, 1; 5, 8, 2; 6, 3, 3; 6, 7, 3; 9, Giriş, 4-5; 9, 8, 1. Kesme taşlardan bahsettiği yerler için bakınız; 2, 7, 1; 2, 7, 5; 2, 8, 5; 2, 8, 16; 4, 4, 4; 5, 12, 6; 6, 8, 9. Ayrıca Vitruvius, eserinde dikdörtgen veya kare ile birlikte dik açılı anlamına gelen bir sıfat kullanmamış, ancak dik açıdan bahsettiği cümle de *norma* kelimesine yer vermiştir (Vitr. 9, Giriş, 6). *Norma*, dik açı yapmak için marangozlar, duvarcılar vb. tarafından kullanılan kare biçimli araç ya da cetvel gibi kullanılabilir bir *regula* olarak tanımlanmaktadır (Lewis ve Short 1879: 1216).

³² Yunanca eğri anlamına gelen *ankylos* (áγκύλος) kelimesinden Latinceye geçmiştir. Bakınız; Liddell ve Scott 1940: 10; Lewis ve Short 1879: 119. Vitruvius ise köşegen anlamında kullanmıştır (Vitr. 9, giriş, 5).

³³ Modern yazarlar anlamına gelen *neoterici*, M.Ö. 1. yüzyıl Latin şairler için de kullanılmıştır. Bakınız; Lewis ve Short 1879: s. 1200.

1634-5, dipnot 71; Farese 2019: 30). Plinius ise sıfat görevindeki kelimeyi, kare ya da dik açılı bir şekli nitelemek için kullanmıştır.

“... *floris candidi odore statim pestem denuntians. Fert siliquas sesames, intus granum quadriangula figura, spissum, letale animalibus...*”,

“...ve gerçekten de bu narlar doğal olarak daha beyazdır. İçindeki taneler daha hoş bir tada sahiptir ve araları bal peteğine benzeyen **bölümlere/hücrelere** bölünmüştür...” (Plin. *nat.* 13, 34).

“alteram lenaeus, scordotim sive scordion, ipsius manu adscriptam, magnitudine cubitali, **quadriangulo** caule, ramosam, querna similitudine foliis lanuginosis.”,

“Bu bitkinin bir arşın yüksekliğinde olduğunu ve görünüşte meşeyi³⁴ andıran **kare** bir gövdeye sahip, dallı ve tüylü yapraklarla kaplı olduğunu söylüyor.” (Plin. *nat.* 25, 27).

Rect(i)angulus

Latince *rego* fiil kökünden türeyen *rectus* ile *angulus* kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. *Rectiangulum* (-i. n.) cümlede isim görevinde dik açılı üçgenin karşılığı, *rectiangulus* (-a, -um) ise tek başına dikdörtgen ya da başka bir geometrik şeklin önünde dik açılı olduğunu belirten bir sıfat olarak kullanılmıştır (Gaffiot 1934: 1322). Bu yönüyle Yunanca *orthogonion* kelimesine karşılık geldiğini söylemek mümkündür. Ancak bu kullanım daha çok Orta Çağ Latincesinde³⁵ gerçekleşmiş, Plinius bu ifadeyi bir geometrik şekil için değil, “doğrudan/dik açı ile” anlamında kullanmıştır.

“*namque modo multitudo conferta inest circa dimidos orbes lunae, placida nocte leniter inlustrante eas, modo raritas, ut fugisse miremur, plenilunio abscondente aut cum solis suprave dictarum radii visus praestrinzere nostros. et ipsa autem luna ingruentium solis radiorum haut dubie differentias sentit, hebetante cetero inflexus mundi convexitate eos praeterquam ubi **recti angulorum** competant ictus. itaque in **quadrato** solis dividua est, in triquetro seminani ambitur orbe, inpletur autem in adverso, rursusque minuens easdem effigies paribus edit intervallis, simili ratione qua super solem tria sidera.*”,

“Ve gerçekten de ayın kendisi, hiç şüphesiz, güneş ışınlarından farklı zamanlarda farklı şekillerde etkilenmektedir; bu evrelere girerken göğün dışbükeyliği güneş ışınlarını, **doğrudan** ayın üzerine düştüklerinden daha zayıf hale getiriyor. Dolayısıyla güneşe **dik açı (kare)** yaptığında yarı aydınlanmış olur; üçgen açıda, kusurlu bir küre sunarken, tam tersi durumda doludur. Yine küçülürken, güneşten üstün olan üç yıldızla aynı geçişlerden aynı sırayla geçer” (Plin. *nat.* 2, 80)³⁶.

M.S. 560–636 yıllarında yaşamış ve Avrupa’da bilinen en eski ansiklopediyi yazdığı kabul edilen Seville’li Isidorus’un, Plinius’tan faydalandığı bilinmektedir (Chisholm 1911: 871-2). Bu

³⁴ Çevirmen, “*scordotis*” ya da “*scordion*” olarak adlandırılan bitkinin meşe ya da “*quercus*” ile herhangi bir benzerlik taşımadığı notunu düşmüştür. Ayrıca Plinius “*aethiopsis*” bitkisini tarif ederken de gövdesinin kare biçimli olduğundan bahsetmektedir (Plin. *nat.* 27, 3).

³⁵ Bakınız; “*angulum rectam*” (Lachmanni 1848: 92).

³⁶ Benzer şekilde astronomide kullanımı için bakınız; Cic. *div.* 2, 89. Ayrıca *tetragonum* kelimesi de astrolojide gök cisimlerinin kare açı yapması anlamında kullanılmıştır. Bakınız; Sidon. 8, 11, 9.

eser, Plinius'tan sonra *rectiangulum*un kullanıldığı bilinen en erken örnektir.

“*Quadrilatera figura est in plano quadrata; quae sub quattuor rectis lineis iacet, ita. Dianatheton grammon figura plana, [ita]. Orthogonium, id est rectiangulum figura plana. Est enim triangulum et habet angulum rectum. Isopleuros figura plana, recta et subter constituta.*”

“Bir düzlemdaki dört kenarlı şekle **dörtgen** şekil denir, dört **düz çizgi**den oluşur. *Dianatheton grammon bir düzlem şekildir (iki boyutludur). Orthogonium dik açılı* bir düzlem şeklidir. Bu bir üçgendir ve **dik açiya** sahiptir.” (Isid. orig. Liber 3, 12, 2).

Burada Isidorus, iki boyutlu ve dik açılı dörtgeni *dianatheton grammon*, iki boyutlu ve dik açılı üçgeni *orthogonium* olarak tanımlamaktadır. Bugün de modern İngilizcede “*orthogon*” dik açılı üçgen, “*orthogonal*”, dik açı ya da dik olma durumunu ifade etmek için kullanılmaktadır (Murray 1909: 213-4).

Dikdörtgen veya dik açılı anlamına gelen ve Orta Çağ Latincesinde oluşturulan bir başka kelime de *direct(i)angulustur* (Gaffiot 1934: 532). M.S. 5. yüzyılda yaşadığı düşünülen Afrikalı Martianus Capella, Isidorus gibi Antik Çağ yazarlarından etkilenmiştir. Günümüze yedi bölüm halinde ulaşan el yazmalarında insanlığın yedi sanatını anlatmaktadır (Chisholm 1911: 249). Geometrinin anlatıldığı altıncı bölümde *angulus* ile birlikte *directi* kelimesini, dik açılı şekiller için kullanmaktadır. (Mart. Cap. 6, 712).

Isodomum ve Pseudisodomum

Antik kaynaklarda duvar işçiliği konusunda hem teknik bilgiler hem de terimler hakkında bilgi edindiğimiz Vitruvius ve Plinius'ta geçen bir diğer ifade, *isodomum* ve *pseudisodomum*dur. Latinceye Yunanca *isodomos* (ισοδομος)³⁷ kelimesinden geçmiştir (Lewis ve Short 1879: 1005, 1483; Gaffiot 1934: 860, 1270).

“*Itaque non est contemnenda Graecorum structura; non enim utuntur e molli caemento structura polita, sed cum discesserunt a quadrato, ponunt de silice seu lapide duro ordinaria, et ita uti latericia struentes alligant eorum alternis coriis coagmenta, et sic maxime ad aeternitatem firmas perficiunt virtutes. haec autem duobus generibus struuntur; ex his unum isodomum, alterum pseudisodomum appellatur.*”

“Sonuçta, Yunanların kullandıkları yapı teknikleri küçümsenmemelidir. Onlar, yumuşak molozlu, dışı perdeli bir yapı kullanmazlar, fakat kesme taştan vazgeçtiklerinde, lavdan veya sert bir taştan diziler döşerler ve tuğla kullanıyormuşçasına, diziler halinde döşedikleri taşların yönlerini değiştirerek derzleri bağlarlar. Böylelikle, sonsuza dek dayanacak bir mükemmellik elde ederler. Bu yapılar iki türdür. Birisi “*isodomum*”, diğeri ise “*pseudisodomum*” olarak adlandırılırlar” (Vitr. 2, 8, 5).

“*Graeci e lapide duro aut silice aequato struunt veluti latericios parietes. cum ita fecerunt, isodomon vocant genus structurae; at cum inaequali crassitudine structa sunt coria,*

³⁷ Yunanca *iso-* (*iso-*) ve *domos* (*domos ó*) kelimeleri birleştirilerek oluşturulmuştur. *Iso-* bir kelimenin önüne geldiğinde eş, eşit anlamını vermektedir. Örn; *isoakthes*, *isobathes*, *isogaios*, *isonkos* v.b. *Domos* ise ev, aile ayrıca bir yapıda kullanılan taş veya tuğla sırası anlamında kullanılmıştır (Liddell ve Scott 1940: 444, 837).

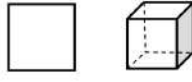
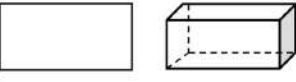

pseudisodomon. tertium est emplecton; tantummodo frontibus politis reliqua fortuita conlocant.”;

“Yunanlar, tuğla işçiliğine benzeyen, sert bir taş ya da sileksten duvarlar inşa ederler. Bu tür bir taş işçiliğine **esyükseltili/eşit** derler. Duvar eşit olmayan taşlardan yapıldığında **esyükseltili/eşit olmayan** diye adlandırılır. Üçüncü bir taş işçiliği de moloz işi olarak adlandırılır. Bu düzende dış kısımlar düzenli örülür, iç kısımlarda moloz yer alır” (Plin. *nat.* 36, 51).

Opus isodomum arkeoloji literatüründe eşit yükselti ve kalınlığa sahip bloklarla oluşturulan ve her bir blokun dikey kenarının altındakinin ortasına gelecek şekilde yerleştirildiği duvar örgüleri için kullanılmaktadır. *Opus pseudisodomum* ise blokların eşit ölçülerde olmadığı ancak yatay derzlerin benzer bloklarla oluşturularak düzenli bir şekilde yapıldığı duvar örgüleri için kullanılmaktadır.

Değerlendirme

Antik kaynaklardan anlaşıldığı üzere arkeoloji literatüründe dikdörtgen kesme taşı ifade edecek doğrudan bir terim yoktur (Resim 3). Tümdengelimsel yöntemle dayanarak üretilecek Yunanca “(Pseud)isodomos orthogonios veya tetragonos” ve Latince “(Pseud)isodomum quadratum / quadrangulum / rectangulum / rectagonum” gibi isim tamlamaları ile hem evrensel hem de doğru ifadeler oluşturmak mümkündür. Ancak günümüzde modern Yunanca dışında *orthogonalin*, Geç Antik ve çoğunlukla Orta Çağ Latincesi dışında *rectus* ve *angulusun* dikdörtgen anlamında kullanılmadığını ve Antik Latince *quadro-* fiil kökünden türemiş kelimelerin en yaygın kullanımının kare anlamında olduğunu belirtmek gerekir.

							
Yunanca	Latince	Yunanca	Latince	Yunanca	Latince	Latince	Yunanca
Parallelogrammon = Parallelos		Tetragonos = Quadr(i)angulus Tetra = Quadro Gonos = Angulus Quadratus		Orthogonios = Rect(i)angulus Orthos = Rectus Gonos = Angulus Direct(i)angulus			
Parallelos Gramme		Tetrapleuron = Quadrilaterus Tetra = Quadro Pleuron = Lateris		Orthogonion = Parallelogrammum Parallelogrammon = Rectangulum Heteromekes = Oblong(i)us Heteros Pro-mekos			Rectagonum Rectus Gonos

Resim 3. Antik ve Orta Çağ’da Dörtgenlerin Yunanca ile Latince Kullanımları.

Türkçede ise *rektagonal*, “*rektagonal taşlar*”, “*düzgün rektagonal*”, “*rektagonal teknik*”, ya da “*rektagonal biçimli duvar*” gibi isim tamlamalarında karşımıza çıkmaktadır. Ancak bir tekniği mi yoksa kesme taşın şeklini mi ifade ettiği belirsiz olan ve duvar örgüsünün düzeni hakkında fikir vermeyen *rektagonal* kullanmaya devam etmek hatalı olacaktır.

Değinilmesi gereken bir diğer konu da dikdörtgenin karşılığı olarak kullanılan *rektagonalin* başına getirilmiş düzgün sıfatıdır. Düzgün çokgen, genelde tüm kenar ve açıları eşit olan şekiller olarak tanımlanır (Hacısalıhoğlu vd. 2000: 105). Ancak söz konusu blok, eşkenar bir çokgen değilse “düzgün *rektagonal*” ya da “düzgün dikdörtgen” demek hatalı bir kullanımdır. Eğer bu ifade ile kastedilen, duvar örgüsünün belli bir düzende yapılmış olduğu ise düzgün değil düzenli sıfatını kullanmak yerinde olacaktır. Bu konuya ilişkin bir öneri A. Akarca tarafından getirilmiştir. Dikdörtgen taşlardan örülen duvarları düzensiz, *isodomum*, *pseudisodomum* ve atkı örgülü duvarlar olarak ayırmıştır (Akarca, s. 113). Akarca'nın doğru ve anlaşılır Türkçe terimlerle yaptığı sınıflandırmasını temel alarak, dörtgen kesme taşlardan örülen duvarlar için aşağıdaki kullanım önerisi tarafımdan sunulmaktadır:

1. Düzensiz dörtgen kesme taşlardan örülen duvar (farklı ölçü ya da şekillere sahip dörtgen kesme taşların kullanıldığı duvarlardır)
2. Düzenli dikdörtgen kesme taşlardan örülen duvar (örülen taşlarla duvar üzerinde belli bir desenin izlenebildiği duvarlardır)
  - a. Eşyükseltili dikdörtgen kesme taşlardan örülen duvar (*opus isodomum*)
  - b. Eşyükseltili olmayan dikdörtgen kesme taşlardan örülen duvar (*opus pseudisodomum*).

Resimlerin Listesi

Resim 1. Metinde Tarif Edilen Şekil (Clavel-Lévêque ve Peyras: 169).

Resim 2. *Rektagonal* Kelimesinin Yayınlarda Kullanımı.

Resim 3. Antik ve Orta Çağ'da Dörtgenlerin Yunanca ile Latince Kullanımları.

Kaynaklar

Antik Kaynaklar

- Aquinas *Sentencia libri De anima: Aristotle's De Anima in the Version of William of Moerbeke and the Commentary of St. Thomas Aquinas*, Çev. F. Kenelm ve S. Humphries. New Haven: 1951.
- Aristot. *Aristote: Traité de l'âme et Thomas d'Aquin : commentaire au traité de l'âme*, Çev. Y. Pelletier, Québec: Société d'études aristotéliciennes, 2000.
<https://collections.banq.qc.ca/ark:/52327/1767958>
- Aristot. *an. post.* *Aristoteles, Analytika Posteriora (Analytika Hystera)*, Çev. J. Barnes, New York, Oxford, 1994.
- Aristot. *an.* *Aristoteles, De anima*, Çev. R. D. Hicks, Cambridge, 1907.
On the soul, Çev. J. A. Smith, The Internet Classics Archive, Cambridge, 1994, <http://classics.mit.edu/Aristotle/soul.html>
- Aristot. *cat.* *Aristoteles, Categoriai (Categories on Interpretation Prior Analytics)*, Çev. H. P. Cooke ve H. Tredennick, Cambridge, 1965.
- Aristot. *eth. nic.* *Aristoteles, Ethika Nikomakheia*, Çev. I. Bywater, Oxford, 1894.
The Nicomachean Ethics of Aristotle, Çev. F. H. Peters, Londra, 1906.
- The Nicomachean Ethics of Aristotle*, Çev. D. P. Chase, Londra, 1911.

- The Nicomachean Ethics, Çev. W. D. Ross, Oxford, 1925.
- Boeth. *categ.* Anicius Manlius Severinus Boethius, *Categoriae Aristotelis latine versae (Aristoteles Latinus, I, I-5, Categoriae vel Praedicamenta)*, Ed. L. Minio Paluella, Paris, 1961.
- Cic. *div.* Marcus Tullius Cicero, *De Divinatione (On Old Age. On Friendship. On Divination)*, Çev. W. A. Falconer, Cambridge, 1923.
- Cic. *fin.* Marcus Tullius Cicero, *De finibus bonorum et malorum*, Çev. T. Schiche, Leipzig, 1915.
- Cic. *leg.* Marcus Tullius Cicero, *De Legibus (Traité Des Lois)*, Çev. G. de Plinval, Paris, 1959.
- Diog. Laert. Diogenes Laertius, *Bioi kai gnomai ton en filosofa eudokimesanton Bioi kai (Lives of Eminent Philosophers)*, Çev. R. D. Hicks, Cambridge, 1972.
- Eukl. *elem.* Eukleides, *Elementa (Stoikheia)*, Çev. J. L. Heiberg, Leipzig, 1883-1888.
- Hdt. Herodotos, *Herodot Tarihi*, Çev. M. Ökmen ve A. Erhat, İstanbul, 1993.
- Isid. *orig.* Isidorus, *Origines (The Etymologies of Isidore of Seville)*, Çev. S. A. Barney vd., Cambridge, 2006.
- Mart. *Cap.* Martianus Capella, *De nuptiis Philologiae et Mercurii [M] (1500, Mayıs 15)*, Western Manuscripts and Early Printed Books, 14 Mart 2021, doi:<http://dx.doi.org/10.14288/1.0054782>
- Plat. *Tim.* Platon, *Timaios (Platonis Opera)*, Çev. J. Burnet, Oxford, 1903.
- Plat. *Tht.* Platon, *Theaitetos (Platonis Opera)*, Çev. J. Burnet, Oxford, 1903.
- Plin. *nat.* Plinius Maior, *Naturalis Historia (The Natural History of Pliny)*, Çev. J. Bostock ve H. T. Riley, Londra, 1855.
- Plut. *Is.* Plutarkhos, *De Iside et Osiride Gregorius, (Moralia)*, Çev. N. Bernardakis, Leipzig, 1889
- Plut. *Num.* Plutarkhos, *Numa, (Plutarch's Lives)*, Çev. B. Perrin, Cambridge, 1914.
- Ps.-Aristot. *mech.* Pseudo-Aristoteles, *Mekhanika, (Minor Works)*, Çev. W. S. Hett, Cambridge, 1936.
- Sidon. Apollinaris Sidonius, *Epistulae*, Çev. O.M. Dalton, Oxford, 1915.
- Varro *Men.* Marcus Terentius Varro, *Saturarum Menippearum libri CL (M. Terentii Varronis saturarum menippearum fragmenta.)*, Ed. R. G. Astbury, Leipzig, 1985.
- Vitr. Marcus Vitruvius Pollio, *De architectura*, Çev. S. Güven, İstanbul, 2005.

Modern Kaynaklar

- Akkan vd. 2017: Akkan, Y. vd., “Alabanda 2015”, 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Ankara, 2017, 305-328.
- Akarca 1998: Akarca, A., *Şehir ve Savunması*, Ankara, 1998,
- Akurgal 1946: Akurgal, E., “Arkaik ve Klasik Çağlarda İzmir/ Smyrne à l'Epoque Archaique et Classique”, *Belleten*, X/37, 1946.
- Akurgal 1950: Akurgal, E., “Bayraklı Kazısı Ön Rapor/Erster vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Alt-Smyrna”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 8/1-2, 1950, 1- 97.
- Akurgal 1956: Akurgal, E., “Les Fouilles De Phocée Et Les Sondages De Kyme/ Foça Kazıları ve Kyme Sondajları”, *Anadolu*, 1956, 3-11, 32-42.
- Akurgal 1962: Akurgal, E., “The Early Period and the Golden Age of Ionia”, *AJA*, 66/4, 1962, 369-379.
- Akurgal 1983: Akurgal, E., *Eski İzmir I Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı/Alt Smyrna I Wohnschichten und Athenatempel*, Ankara, 1983.
- Akurgal ve Özgüç 1945: Akurgal, E., Özgüç, T., “İzmir ve Dolaylarındaki Eski Eserler Hakkında Bir Not”, *Arkeoloji Araştırmaları* Ankara, 1945, 1-40.
- Amoretti ve Soave 1790: Amoretti, C.-Soave, F., *Opuscoli Scelti Sulle Scienze E Sulle Arti*, Milan, 1790.
- Atanasijevic 1923: Atanasijevic, K., *La Doctrine métaphysique et géométrique de Bruno exposée dans son ouvrage 'De Triplici minimo'*, Belgrad, 1923.
- Aydın Tavukçu 2015: Aydın Tavukçu, Z., “Alabanda: Tarihi Coğrafya, Topoğrafya, Araştırma ve Kazıları”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 35, 2015, 223-256.
- Bingöl, Kökdemir ve Oral 2008: Bingöl, O., Kökdemir, G. ve Oral, M., “Menderes Magnesiası Stadion Kazıları (2004, 2007, 2008)”, *Anadolu/Anatolia*, 34, 2008, 119-144.
- Brugmann ve Streitberg 1898: Brugmann, K., Streitberg, W., *Indogermanischen Forschungen*, IX, Strazburg, 1898.
- Bruno, Tocco ve Vitelli 1889: Bruno, G., Tocco, F., Vitelli, H., *Jordani Bruni Nolani opera latine conscripta publicis sumptibus edita*, Napoli, 1889.
- Büyüközer 2019: Büyüközer, A., Knidos Liman Duvarları, *Cedrus VII*, 2019, 215-237.
- Büyüközer 2020: Büyüközer, A., “Knidos Kent Surları: Kap Krio Savunma Sistemi ve 56 Numaralı Kule (?)”, *Olba*, XXVIII, 2020, 165-206.
- Cèbe ve Varron 1994: Cèbe, J. P., Varron, M T., *Satires ménippées édition, traduction et commentaires*, Collection de l'Ecole Française de Rome, 9-10, Roma, 1994.

- Chisholm 1911: *The Encyclopaedia Britannica: A Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information (11th edition, 1910-1911)*, Ed. H. Chisholm, Cambridge, 1911.
- Clavel Lévêque ve Peyras 2005: Clavel Lévêque M., Peyras, J., “Textes et pratiques gromatiques. Ecrits d'arpentage de l'Antiquité tardive. Les casae litterarum du codex Arcerianus A”, *Dialogues d'histoire ancienne*, 2005, 31-1, 150-171.
- Çörtük 2020: Çörtük, U., “Pladasa Kenti Savunma Mimarisi Üzerine Gözlemler”, *Arkeoloji Dergisi*, XXV, 2020, 99-116.
- Delbrueck 1948: Delbrueck, R. “Uranius of Emesa”, *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, 6-8/1-2, 1948, 11-29.
- Dinç 1998: Dinç, R., “Tralleis Kazısı 1996”, *KST*, XIX/ II, 1998, 205-236.
- Eichenseer 1961: Eichenseer, C., “De adventu Legati Pontificii”, *Palaestra Latina*, 1961, 174, a. 31/f. 2, 65-77.
- Erten, Özyıldırım ve Akçay 2011: Erten, E., Özyıldırım, M. ve Akçay, T., “Mersin Silifke Olba 2009 Araştırmaları”, 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. cilt, Ankara, 2011, 273- 290.
- Erten ve Kaplan 2017: Erten, E. ve Kaplan, D., “Arkeolojik Kazılar Işığında Olba Tiyatrosu: Ön Sonuçlar”, *Seleucia*, VII, 2017, 29-46.
- Farese 2019: Farese, M., *Le Satire Menippe di Varrone e la Commedia*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sapienza Università di Roma, Facoltà di Lettere e Filosofia Dottorato di ricerca in Filologia e storia del mondo antico, XXXI, Roma, 2019.
- Fırat 2016: Fırat, M., *Antik Çağ'da Taş Duvar İşçiliği*, İstanbul, 2016.
- Forcellini ve De-Vit 1858-79: Forcellini, E., De-Vit, V., *Totius latinitatis lexicon opera et studio*, 5, Prati, 1858-79.
- Gaffiot 1934: Gaffiot, F., *Dictionnaire Illustré Latin-Français*, Librairie Hachette, Paris, 1934.
- Georges 1998: Georges, K. E., *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch, Aus den Quellen zusammengetragen und mit besonderer Bezugnahme auf Synonymik und Antiquitäten unter Berücksichtigung der besten Hilfsmittel ausgearbeitet*, Darmstadt, 1998.
- Goesii ve Rigault 1674: Goesii, W., Rigault, N., *Rei agrariae auctores legesque variae*, Amsterdam, 1674.
- Görkay 2017: Görkay, K., “Zeugma Lejyon Yerleşkesi: Yeni Araştırmalar, Sonuçlar ve Ön Değerlendirmeler”, *Anadolu* 43, 2017, 147-178.
- Hacısalıhoğlu vd. 2000: *Matematik Terimleri Sözlüğü*, Ed. Hacısalıhoğlu, H. H. vd., Ankara, 2000.
- Hermery 2002: Hermery, A., “À propos d'une «identité phocéenne»: architecture et documents figurés”, *Identités et cultures dans le monde méditerranéen antique*, 2002, 235-251.

- Kadioğlu vd. 2013: Kadioğlu vd. “2011 Yılı Teos Kazı Çalışmaları (2. Sezon)”, 34. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. cilt, 2013, 211-232.
- Kempis ve Pohl 1902: Kempis, T., Pohl, J., *Opera Omnia, Friburgi Brisigavorum*, Herder, 1902.
- Lachmanni 1848: Lachmanni, C., *Gromatici Veteres*, Berlin, 1848,
- Liddell ve Scott 1940: Liddell, H. G., Scott, R., *A Greek-English Lexicon*, Oxford, 1940.
- Lewis ve Short 1879: Lewis, C. T., Short, C., *A Latin Dictionary*, Oxford, 1879.
- Mitchell 1998-9: Mitchell, S. “Archaeology in Asia Minor 1990-98”, *Archaeological Reports*, 45, 1998-1999, 125-192.
- Murray 1909: *A new English dictionary on historical principles : founded mainly on the materials collected by the Philological Society*, vol. 7, Ed. Murray, J. A H., Oxford, 1909.
- Norris 1901: Norris, F., *The Octopus; A Story of California*, New York, 1901.
- Özgen vd. 2020: Özgen vd., “Balıkesir İli, Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Gömeç ve Havran İlçeleri ‘Adramytteion Kenti Egemenlik Alanı’ 2018 Yılı Yüzey Araştırmaları”, 37. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 3. cilt, Ankara, 2020, 27-40.
- Öztaner 2010: Öztaner, S. H., “Salamis-Constantia Kent Planlaması Üzerine Yeni Araştırmalar: Cardo ve Decumanus,” *Anadolu*, 36, 2010, 199-214.
- Öztaner 2012: Öztaner, S. H., “Kappadokia Bölgesi’nden Tapınak Planlı Bir Anıt Mezar: Kayseri-Felahiye Mezar Anıtı”, *Bellekten*, 76 /276, 2012, 369-384.
- Özyıldırım ve Akyol 2016: Özyıldırım, M., Akyol, A., “Olba Tuğla Örneği: Arkeolojik ve Arkeometrik Yaklaşım”, *Seleucia*, 6, 2016, 384-411.
- Özyıldırım ve Yeğin 2018: Özyıldırım, M. ve Yeğin, Y., “Olba Manastırı Kuzey Kilisesi’nin Değerlendirilmesi”, *Seleucia*, 8, 2018, 157-190.
- Özyiğit 2003: Özyiğit, Ö., “Phokaia’da Akurgal’ın Kazıları Işığında Son Dönem Çalışmaları”, *Anadolu*, 25, 2003, 97-107.
- Paksoy 2018: Paksoy, S., “Arkaik Dönem İonia Kent Surlarının Gelişiminde Phryg ve Lydia Sur İnşaat Tekniklerinin Katkıları”, *Tarih Okulu Dergisi*, 11/XXXV, 2018, 554-591.
- Royal Asiatic Society 1890: Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, *Journal of the China Branch of the Royal Asiatic Society*, XXIV, 1890.
- Selçuk 2016: Selçuk, T., “Kyme ve Larissa’da Bulunmuş İki Figürlü Mezar Steli”, *Olba XXIV*, Mersin, 2016, 267-296.
- Smith 1825: Smith, M. “On new Terms in Geometry”, *Philosophical Magazine Series*, 65/324, 1825, 289-290.
- TLL 2012: *Thesaurus Linguae Latinae*, Ed. Internationale Thesauruskommission, 11/2, Berlin, 2012.

- Turner 1979: Turner, H. W., *From Temple to Meeting House, The Phenomenology and Theology of Places of Worship*, New York, 1979.
- Wölfflin 1900: Wölfflin, E., *Archiv für Lateinische Lexikographie und Grammatik mit Einschluss des Alteren Mittellateins*, Leipzig, 1900.
- Zeyrek 2017: Zeyrek, T. H. ve Zeyrek, A. N., “Kastabala Kazı Çalışmaları 2015”, 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. cilt, Ankara, 2017, 65-76.

Elektronik Kaynaklar

- Rodriguez 2020: “William of Moerbeke” *Encyclopedia Britannica*, Ed. E. Rodriguez 23, Nisan 2020, <https://www.britannica.com/biography/William-of-Moerbeke>.